

UOT 94(479.24); UOT 32:93/94

NƏRMIN ƏKBƏRLİ

Bakı Slavyan Universiteti
gadirovanarmin@yahoo.com

MADDİ-MƏDƏNİ, DİNİ İRSİMİZİN ERMƏNİ VANDALİZMİNƏ MƏRUZ QALMASI VƏ BU CİNAYƏTLƏRƏ YUNESKO-NUN MÜNASİBƏTİ

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/104/176-180>

Məqalədə otuz il ərzində Ermənistan tərəfindən torpaqlarımızın işğalı zamanı mədəni və dini irsimizin dağıdılması, təhqir edilməsi, mənimsənilməsi, mahiyyətinin dəyişdirilməsi, mədəni sərvətlərin ölkəmizdən qeyri-qanuni çıxarılması kimi müharibə cinayətlərinin törədilməsi və bu vandalizmə beynəlxalq ictimaiyyətin xüsusilə də YUNESKO-nun münasibəti təhlil edilmişdir. Ermənistanın bu addımları beynəlxalq humanitar hüququn, xüsusilə “Silahlı münaqişə zamanı mədəni mülkiyyətin qorunması haqqında” 1954-cü il Haaqa Konvensiyasının kobud şəkildə pozulması olduğu qeyd olunur.

Açar sözlər: Konvensiya, YUNESKO, vandalizm, mədəni irs, müharibə.

Giriş. Tarix boyu silahlı münaqişələr həmişə insanların həyatına zərbələr vurub. Münaqişələr humanitar ziyanla yanaşı, mədəni irsin geniş miqyaslı məhvində, davamlı sülhün və barışıq perspektivlərinin zəifləməsinə gətirib çıxarır.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı 30 ilə yaxın davam edən işğalçılıq siyasətinin ən ağır nəticələrindən biri də, Azərbaycanın mədəni irsinin hədəf alınması və məhv edilməsi olmuşdur.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə Ermənistan tərəfindən 700-dən çox tarixi abidə, 60-dan çox məscid, 22 muzey, o cümlədən 100 000 muzey eksponatı (rəsm əsərləri, əlyazmalar, xalçalar, miniatürlər, arxeologiya nümunələri), 927 kitabxana, 58 arxeoloji obyekt, 26 qala və qala divarı və digər mədəni irs obyektləri dağıdılıb, talan edilib və ya mənimsənilib [13].

Şuşadakı memarlıq abidələri, o cümlədən Yuxarı və Aşağı Gövhər ağa məscidləri və mədrəsələri, Vaqif türbəsi, Natəvanın evi və karvansaraylar dağıdılmış, yandırılmış və talan edilmişdir. Eyni zamanda Ermənistan tərəfi təxribata əl ataraq Şuşa şəhərindəki Yuxarı Gövhər ağa məscidində “bərpa” işləri adı altında abidənin tarixini saxtalaşdırmaqla məşğul olmuşdur. Ağdamın Cümə məscidi hərbi məqsədlərlə istifadə edilmişdir ki, bu da beynəlxalq hüququn kobud şəkildə pozulmasıdır [14 s.10].

Ermənistan 2003-cü ildən Xocavənd rayonunun Azıx mağarasında və 2005-ci ilin mart ayından etibarən Ağdam şəhəri yaxınlığında yerləşən ərazidə “arxeoloji qazıntılar” aparmışdır. Prezident İlham Əliyev Azıxda olduğu zaman bildirib ki, “Bu mağaranı azərbaycanlı alim, arxeoloq Məmməd-əli Hüseynov 1960-cı ildə aşkar etmişdir və ondan sonra burada tədqiqatlar aparılmışdır. Bu, dünyanın ən qədim insanının yaşayış yerlərindən biridir, Azərbaycan tarixinə məxsusdur, bizim tarixi sərvətimizdir. Ermənistan bu mağarada qanunsuz işlər aparmışdır, xaricdən qanunsuz olaraq alimlər gətizdirmişdir. Onlar bu mağaraya, bizim tarixi irsimizə böyük ziyan vurmuşlar. Onlar bu ziyanın hamısını ödəyəcəklər. Onları məcbur edəcəyik” [10].

Kəlbəcər rayonunda qədim sikkələr, qızıl və gümüş işlənələr, nadir və qiymətli daşlar, xalça və digər əl işlərindən ibarət unikal kolleksiyaya malik Tarix Muzeyi, Şuşa muzeyləri, Laçın Tarix Muzeyi, Ağdam Tarix Muzeyi, Çörək Muzeyi və digərləri də məhv edilmiş, talan edilmiş və onların sərgi nümunələri müxtəlif ölkələrdə satışa çıxarılmışdır. Natəvan, bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun, ifaçı və musiqçi Bülbülün tunc heykəlləri Gürcüstanda metal parçası kimi satışa çıxarılmışdır. Azərbaycan hökumətinin onları 500 min dollar qiymətinə alıb Bakıya gətirmişdir. Eləcə də, Laçın Tarix Muzeyinin eksponatı olan gümüş əl çantası Londonda Sotheby’s auksionunda 80 min dollara satılmışdır. Törədilən bu cinayət əməlləri işğal altında olmuş ərazilərimizin Azərbaycan mədəni simasının dəyişdirilməsi məqsədilə müxtəlif metodlarla həyata keçirilib. Məsələn, Laçın şəhərində erməni kilsəsinin tikintisi, Xocalı hava limanının uçuş xəttinin uşaq musiqi məktəbi, kitabxana, ictimai klub

və infrastruktur obyektlərinin dağıdılması hesabına uzadılması kimi genişmiqyaslı tikinti işləri həyata keçirilib. Digər bir nümunə isə, məsələn, Şuşa şəhərində Saatlı məscidi və Xanlıq Muxtar karvan-sarayı kimi müxtəlif abidələrin memarlıq elementlərinin dəyişdirilməsi, həmçinin Şuşadakı XIX əsr Mamayı bulağının üzərində olan ərəb hərfləri ilə yazının yerində erməni xacı və yazıların həkk olunaraq abidələrin müsəlman Azərbaycan elementlərinin yad olanlarla əvəzlənməsi olmuşdur [14, s.10].

Ermənistanın bu addımları beynəlxalq humanitar hüququn, xüsusilə “Silahlı münaqişə zamanı mədəni mülkiyyətin qorunması haqqında” 1954-cü il Haaqa Konvensiyasının və UNESCO-nun “Mədəni mülkiyyətin qanunsuz olaraq ölkəyə gətirilməsi, ölkədən çıxarılması və mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsinin qadağan olunması və qarşısının alınması haqqında” 1970-ci il Konvensiyasının kobud şəkildə pozulmasıdır [5].

Azərbaycan YUNESKO ilə əməkdaşlığa, tərəf çıxdığı konvensiyalardan irəli gələn vəzifələrin icrasına və xüsusilə də mədəni irsin qorunması ilə bağlı öhdəliklərinə hər zaman sadıq olub. Azərbaycan UNESCO ilə sıx əməkdaşlıq edən və bir çox komitələrdə təmsil olunan ölkədir. Təkcə Qafqazda deyil, bütün dünyada mədəni irsin qorunması Azərbaycan üçün həssas məsələlərdən biri olmuşdur. Azərbaycan UNESCO ilə Silahlı münaqişələr zamanı mədəni mülkiyyətin qorunması üzrə 1954-cü il Haaqa Konvensiyası çərçivəsində fəal əməkdaşlıq edir. 2015-2019-cu illərdə Silahlı münaqişələr zamanı mədəni mülkiyyətin qorunması üzrə Hökumətlərarası Komitənin üzvü olmuş Azərbaycan, 2021-ci ildən yenidən həmin Komitənin üzvləri arasındadır [2].

Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində Ermənistanın qanunsuz əməlləri barədə beynəlxalq ictimaiyyət, o cümlədən YUNESKO davamlı şəkildə məlumatlandırılmışdır. Bu məqsədlə bir sıra nəşrlər, o cümlədən 2007-ci ildə “Azərbaycana qarşı müharibə - mədəni irsə hücum” adlı kitab hazırlanmış və UNESCO-ya təqdim edilmişdir. Kitabda ölkəmizin işğal edilmiş ərazilərində Ermənistan tərəfindən dağıdılmış mədəni və dini abidələrin siyahısı, onların qəsdən erməniləşdirilməsi, Alban kilsələrinin erməni kilsələri kimi təqdim edilməsi barədə geniş məlumatlar yer almışdır. Lakin təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, bu cinayətlərin araşdırılması məqsədilə YUNESKO-ya çağırışlarımıza laqeyd yanaşılıb və bu məsələ ilə bağlı YUNESKO Katibliyi qətiyyətlik nümayiş etdirməmişdir [13].

2022-ci il fevral ayının 4-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Fransa Respublikasının Prezidenti Emmanuel Makron, Avropa İttifaqı Şurasının Prezidenti Şarl Mişel və Ermənistan Respublikasının baş naziri Nikol Paşinyanın iştirakı ilə videoformatda keçirilmiş görüşdə YUNESKO-nun Azərbaycana və Ermənistana ayrı-ayrı missiyalarının göndərilməsinə dair razılıq əldə olunmasına baxmayaraq hələ də missiyanın göndərilməsi prosesi uzanır [9].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, Ermənistan işğal edilmiş ərazilərimizdə xalqımıza qarşı mədəni, tarixi və dini terror həyata keçirib. "Məscidləri dağıtmaq olarmı? Məscidi sökmək cinayət deyilmi? Bu haqsızlıq nə vaxta qədər davam edəcək? Bu ikiüzlülük nə vaxta qədər davam edəcək? Bu ikili standartlar nə vaxta qədər davam edəcək? Bu islamofobiya nə vaxta qədər davam edəcək?" deyən cənab prezident beynəlxalq təşkilatların xüsusilə YUNESKO-nun Ermənistanın qanunsuz əməllərinə adekvat reaksiya verməli olduğunu vurğulamışdır [1].

Müharibədən sonra çox qərribə və yenə də feyk faktlara, deyərdim ki Azərbaycanafobiyaya əsaslanan bir hekayə var idi ki, Azərbaycan bizim işğaldan azad etdiyimiz ərazilərdə Ermənistanın mədəni irsini dağıdacaq. YUNESKO səfər etməyi planlaşdırırdı. Azərbaycanın tarixi ərazilərinin 30 illik işğalı zamanı, Azərbaycan Qarabağ bölgəsinə müdaxilə etmək və missiya təşkil etmək üçün dəfələrlə YUNESKO-ya müraciət etməsinə baxmayaraq YUNESKO bunu siyasətə qarışmaması ilə əlaqələndirirdi, siyasi təşkilat olmadığı və siyasi məsələlərlə məşğul olmaması arqumenti ilə çıxış edirdi. Müharibə bitəndən sonra vəziyyət dəyişdi. Nəyə görə? Çünki belə bir qavrayış var idi ki, erməni tarixi irsi dağıdıla bilər. Lakin 67 məsciddən 65-nin ermənilər tərəfindən dağıdılmasına heç bir məhəl qoyulmamışdır. Sanki heç bu, bir tarixi irs deyil, sanki bu, bir dini irs deyil. Bu, bizim üzləşdiyimiz vəziyyətdir. Lakin minlərlə, on minlərlə beynəlxalq nümayəndənin Şuşanı ziyarət etməsi və onların hamısının erməni kilsəsinə toxunulmamasını görmələri faktı, əksinə olaraq ermənilərin dağıtdığı məscidlərə rəğmən bu kilsənin bərpa ediləcəyi faktı indi UNESCO-nun regiona gəlmək marağını aşağı salır. Çünki onlar gəldiyi zaman nə haqqında hesabat verəcəklər? Onlar 65 dağıdılmış məscid

haqqında hesabat verməli olacaqlar. Onlar ermənilərin Ağdam məscidində donuz və inək saxladığı haqqında hesabat verməli olacaqlar. Onlar erməni, xristian və alban dini irsinin toxunulmaz qaldığı haqqında hesabat verməli olacaqlar. Biz bunu heç vaxt etməzdik və biz bunu heç vaxt etməmişik də"- dövlət başçısı qeyd edib [8].

Ermənistanın törətdiyi vandalizm aktları dünya mətbuatının da nəzərindən qacmamışdır. Belə ki 2010-cu ildə isveçrəli jurnalist Andre Vidmer Azərbaycanın işğal olunmuş rayonlarına səfər etmiş və daha sonra erməni işğalçılarının Azərbaycan mədəniyyəti və tarixinə aid bir çox qədim abidələri necə dağıtdıqlarını təsvir etmişdir. Dağıdılmış şəhər və qəsəbələr sırasında o, işğaldan sonrakı illərdə bir zamanlar 50 minlik azərbaycanlıların yaşadığı Ağdam şəhərini xüsusi qeyd etmişdir. Vidmer yazır: "Atəşkəs imzalanandan təxminən 20 il keçməsinə baxmayaraq, işğalçılar Ağdamı talan etməkdə davam edir. Ağdam, mədəniyyət nümunələri və infrastrukturunu məhv olan tənha, qorxulu bir yerə çevrilib [4, s.75].

Amerika Birləşmiş Ştatlarında çıxan nüfuzlu "Times of İsrail" qəzetində dərc olunmuş məqalənin müəllifi İsrail Baruk isə məqsədli şəkildə tarixi-mədəniyyət abidələrimizə qarşı vandalizm aktlarını törədən Ermənistanı, "İraq-Şam İslam Dövləti" (İŞİD) terrorçu qruplaşması ilə müqayisə edərək yazır: "Ermənistan işğal edilmiş torpaqlarda azərbaycanlılara aid bütün izləri silməyə çalışaraq həmin rayonlarda bütün Azərbaycan toponimlərini, şəhərlərin və kəndlərin adlarını "erməniləşdirmək" siyasətini söylə tətbiq edir. İŞİD terrorçuları kimi, Ermənistan da tarixi faktları saxtalaşdırıb və ya məhv edərək yeni tarix yaratmağa çalışır. İŞİD tarixi yenidən yazmaq istədiyi kimi, erməni işğalçıları da bütün tarixi faktları təftiş etmək istəyirlər" [7].

Tanınmış fransız fotoqrafı Reza Deqati də daxil olmaqla beynəlxalq jurnalistlər və media qurumları Ağdamı "XXI əsrin Xirosiması" və ya "Qafqazın Xirosiması" adlandırıblar [3].

Azərbaycan tarixən multikulturalizm ənənələri ilə bağlıdır və bu siyasət bugünkü dövlət siyasətimizi formalaşdırır. Azərbaycanda bütün dinlər azad şəkildə yanaşı yaşayır. Dini və mədəniyyət obyektləri dövlət tərəfindən tikilir, bərpa olunur və mühafizə olunur. Qarabağda mövcud olan dini ocaqlar öz qanuni sahiblərinə qaytarılır, dağıdılmış və ya yenidən qurulmasına ehtiyacı olan məscid və kilsələr bərpa edilir. Ermənistanın 30 ilə yaxındır ki, beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə məhəl qoymadan hərbi cinayətlər törətməsinə baxmayaraq, Azərbaycan dövlətinin heç bir fəaliyyəti heç bir xalqa və mədəniyyətə qarşı yönəlməyib. Bakının mərkəzindəki erməni kilsəsi və bu məbəddəki ermənidilli ədəbiyyat da dövlət tərəfindən qorunub saxlanılıb, hətta bərpa olunub. Bu yanaşma Azərbaycanın mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqa verdiyi önəmlə bağlıdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında şanlı ordumuzun göstərdiyi igidlik nəticəsində 30 ilə yaxın düşmən işğalı altında qalan torpaqlarımızın azad olunması ilə məhv olunan mədəni irsimizin bərpası prosesinin həyata keçirilməsinə başlanıldı. Ölkəmizin Birinci vitse-prezidenti Heydər Əliyev Fondunun rəhbəri Mehriban Əliyevanın rəhbərliyi ilə layihələr çərçivəsində yerli və xarici mütəxəssislərin iştirakı ilə Qarabağdakı dini abidələrimizin məscidlərimizin bərpası, konservasiyası və restavrasiyası həyata keçirilir [6].

Təəssüf ki, son illərdə dünyada siyasi münasibətlərdə ayrı-seçkiliyin və ikili standartlığın dərinləşməsi digər beynəlxalq təşkilatlar kimi YUNESKO-nun da fəaliyyətinə təsir edib. Mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün dini, mədəni abidələrə eyni diqqəti göstərməli olduğu halda YUNESKO bu gün kimlərsə maraqlarına uyğun olaraq açıq-aşkar dini zəmində ayrı-seçkilik edilir. Halbuki YUNESKO hökumətlərarası təşkilatdır və öz fəaliyyətini mandatına uyğun olaraq obyektiv, qərəzsiz həyata keçirməlidir. Cənab Prezident İlham Əliyevin dəfələrlə müraciətinə baxmayaraq, YUNESKO Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinə missiya göndərilməsi ilə bağlı danışıqlar prosesini uzadır.

Nəticə. Azərbaycan YUNESKO ilə əməkdaşlığa hər zaman böyük önəm verdiyi kimi bu gün də konstruktiv dialoqa açıqdır, Təşkilatdan məhz eyni və bərabər münasibəti, ədalətli və vicdanlı yanaşmanı gözləyirik.

Dövlət başçısı bildirib ki, biz YUNESKO ilə bundan sonra da əməkdaşlıq etməyə hazırıq: "Ancaq bir şərtlə ki, YUNESKO öz beynəlxalq statusunu saxlasın. YUNESKO hər hansı ölkənin filialı deyil. Əgər bu yanaşma bizim münasibətlərimizdə üstünlük təşkil edərsə, əməkdaşlıq olacaq. Əgər

yox, olmayacağına, bu əməkdaşlığa yenidən baxmaq olar. Hər halda bizim niyyətimiz təmizdir. İkili standartlardan, islamofobiya, ayrı-seçkilikdən azad olan münasibətlər olmalıdır” [11].

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin müraciəti. - <https://president.az/az/articles/view/49798> [01.03.2024].
2. Azərbaycan UNESCO-nun “Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin qorunması haqqında” Haaqa Konvensiyasının İkinci Protokolu üzrə Komitənin üzvü seçilib. - <https://www.unesco.az/az/articles/news/azerbaycan-unesco-nun-%22silahlı-munaqişə-zamanı-mədəni-servetlərin-qorunması-haqqında%22-haaqa-konvensiyasının-ikinci-protokolu-üzrə-komitənin-üzvü-seçilib> [01.03.2024].
3. Azerbaijan Responds to UNESCO's Claims of Karabakh Mission Delay. - <https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-responds-to-unescos-claims-of-karabakh-mission-delay-2020-12-24-0/> [01.03.2024].
4. Andre Widmer, “The Forgotten Conflict: Two Decades after the Nagorno-Karabakh War,” Schellenberg Druck AG, 2013, p.75.
5. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. - <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention> [01.03.2024].
6. Heydər Əliyev Fondunun işğaldan qurtulmuş Qarabağ mədəni-dini irsimizi xalqa yenidən qaytarmaq missiyası. - <https://mehribanaliyeva.preslib.az/media-kZ7sACjd8h.html> [01.03.2024].
7. In Cultural Cleansing, ISIS is Not Alone. - <https://blogs.timesofisrael.com/in-cultural-cleansing-isis-is-not-alone/> [01.03.2024].
8. İlham Əliyev ADA Universitetində “Cənubi Qafqaz : İnkişaf və əməkdaşlıq” mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransda iştirak edib. - <https://president.az/az/articles/view/55909> [01.03.2024].
9. İlham Əliyevin, Fransa Prezidentinin, Avropa İttifaqı Şurasının Prezidentinin və Ermənistanın baş nazirinin iştirakı ilə videoformatda görüş keçirilib. - <https://president.az/az/articles/view/55368> [01.03.2024].
10. İlham Əliyev Füzuli və Xocavənd rayonlarında olub. - <https://president.az/az/articles/view/50893> [01.03.2024].
11. İlham Əliyev Anar Kərimovu mədəniyyət naziri təyin olunması ilə əlaqədar videoformatda qəbul edib. - <https://president.az/az/articles/view/49907> [01.03.2024].
12. İlham Aliyev and First Lady Mehriban Aliyeva visited liberated from occupation Fuzuli and Jabrayil districts, as well as Fuzuli and Jabrayil cities. - <https://president.az/en/articles/view/46840> [01.03.2024].
13. Mədəni irsə ziyan. - <https://www.mfa.gov.az/az/category/ermenistanin-azerbaycana-qarsi-tecavuzunun-fesadlari/medeni-irse-ziyan> [01.03.2024].
14. War Against Azerbaijan Targeting Cultural Heritage. - <https://www.mfa.gov.az/files/War-against-Azerbaijan-Targeting-Cultural-Heritage.pdf> [01.03.2024].

НАРМИН АКБАРЛИ

Бакинский славянский университет

ПОДВЕРЖЕННОСТЬ НАШЕГО МАТЕРИАЛЬНОГО, КУЛЬТУРНОГО И РЕЛИГИОЗНОГО НАСЛЕДИЯ АРМЯНСКОМУ ВАНДАЛИЗМУ И ОТНОШЕНИЕ ЮНЕСКО К ЭТИМ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ

В статье рассматриваются военные преступления, как уничтожение, оскорбление, присвоение, изменение сути нашего культурного и религиозного наследия, незаконное вывоз куль-

турных ресурсов из нашей страны, время тридцатилетней оккупации наших земель Арменией а также Проанализировано отношение международного сообщества, особенно ЮНЕСКО, к этому вандализму. Эти шаги Армении отмечены как грубое нарушение международного гуманитарного права, особенно Гаагской конвенции 1954 года «О защите культурных ценностей во время вооруженного конфликта».

Ключевые слова: конвенция, ЮНЕСКО, вандализм, культурное наследие, война.

NARMIN AKBARLI
Baku Slavic University

THE EXPOSURE OF OUR MATERIAL, CULTURAL AND RELIGIOUS HERITAGE TO ARMENIAN VANDALISM AND UNESCO'S ATTITUDE TOWARDS THESE CRIMES

In the article, the war crimes committed during the thirty-year occupation of our lands by Armenia - such as the destruction, desecration, misappropriation, alteration of the essence of our cultural and religious heritage, as well as the illegal removal of cultural treasures from our country. Additionally the response of international community, especially that of UNESCO, to this vandalism is examined.

Keywords: Convention, UNESCO, vandalism, cultural heritage, war.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 01 mart 2024-cü il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 25 mart 2024-cü il.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Məmmədağa Baxışov, t.e.d. Qabil Əliyev.
